

PERSONAJUL ISTORIC

Între document
și ficțiune

Constantin-Vodă Cantemir*

Miron Costin, Antim Ivireanul, Stolnicul Constantin Cantacuzino, Nicolae Iorga.. În două secole și jumătate (1691—1940), românii au pierdut, prin „hiclenie”, patru conștințe geniale ale spiritualității lor. Întinse țesături politice i-au învăluit pe acești bărbați, butucul gidelui, sugrumătorii tocmiți și, în vremurile mai noi, gloanțele i-au risipit în nefflință, fără judecată. Cine dă seamă, în posteritate, de fulgerarea lor ?

Seamă au dat, deopotrivă, istoriografia și literatura beletristică — așa cum bine știm cu toții, noi, cei școlii în dreapta lor cinstire, cu slova lor dinainte, nesleită în veac.

Prin evocarea ploasă, dar și prin reconstituirea riguroasă științifică a biografiei, cărturarilor numiți sint, pentru fiecare generație, „contemporanii noștri”, chiar dacă, uneori, întinse pe te albe pe harta documentelor îl obligă pe monograf la abile interpretări. Nu rareori, și oamenii care le-au stat în preajmă nu lasă să le fie dezvăluite, pentru posteritate, acțiunile cu urmări decisive. Sau posteritatea, redusă de imaginea clasică a personajului istoric principal, e grăbită în sentințe cu eroii de plan secund. Atunci, mai virtuos, literatură propune ipoteze recuperatorii, construiește „lumi” pe care, nu o dată, istoricul le preia, măcar în beneficiul meditației critice.

Am văzut cum „procesul istoric” gândit de Al. Voltin a luminat revelator etape enigmatice ale martirajului lui Horia, Cloșca și Crișan („Teatrul”, nr. 2, 1984). Cu aceeași conștiință literar-istorică, doarește și Al. Sever să răspundă la o tulburătoare întrebare pe care abia istoriografia nouă și-a pus-o : „descăpăținarea” cărturarului Miron Costin a fost un simplu gest crud al lui Constantin-Vodă Cantemir Bătrînul, urmat de remușcări

zadarnice, potrivit ideli pe care a impus-o urmașilor letopseșul lui Ion Neculce ? În singeroasa iarnă a anului 1691, cine și-a adjudecat locul la rampa istoriei, dintre numeroșii rivnici la prim-plan ? Miron, fratele său Velișco, perfiziul sfetnic al domniei, sau Cantemir Bătrînul, vovod fără știința cărții de bibliotecă, dar adinc cititor în cartea vieții ?

Întrebările sînt încărcate de răspundere, tradiția orală și scrisă e puternică, și ea îl mustră pe gospodarul Cantemir pentru neleguire. Redeschizînd „dosarul” morții fraților Costin, dramaturgul Al. Sever mută accentul de la Costinești la bătrînul domnitor, căutînd să dezlege, prin urmărirea acțiunilor și gîndurilor acestuia, încurcatele lte ale politicii domnești și ale faptelor boierilor. Limitată la o singură lună, decembrie 1691, restituirea scenică are o sursă literară precisă, **Viața lui Constantin-Vodă Cantemir**, scrisă de Dimitrie Cantemir, învățatul care, la doborîrea Costineștilor, martor ocular fiind, avea 18 ani. Istoriografia interpretează cu prudență această scriere partizană, justificată prin dorința filială de a găsi argumente în favoarea politicii părintelui. Literatul însă, doritor să-l evoce pe cel mai de seamă scriitor român al veacului al XVII-lea, Miron Costin, află în capitolul cărții numit **Omorul fraților Costin** elementele unui abil scenariu diplomatic. Este relatarea amănunțită a înscenării gîndite de vovodul Constantin Cantemir pentru deșuarea complotului boieresc.

Tragedia în cinci acte **Descăpăținarea sau Pragul de taină** ni se înfățișează, deopotrivă, ca proces al unui moment de criză politică și ca subtilă introducere în arta de a guverna a unui domn român, artă revelată mereu beizadelei Dimitrie, crescută pentru tron. O încercare de a reconsidera personalitatea lui Constantin Cantemir, în teatru, făcuse Nicolae Iorga prin drama **Cantemir Bătrînul** (1920) ; era însă urmărit cu stăruință oșteanul. Al.

* Al. Sever, *Descăpăținarea* sau *Pragul de taină*.

Sever pătrunde sufletul diplomatului, al pázitorului de țară. Paul Everac, ulterior, căutând Drumul și răscrucea în viața Costineștilor și a Moldovei, a privit firea nestăpănită a voievodului, pe autocrat.

Insușirile evocate de acești trei dramaturgi sânt comune majorității purtătorilor de hlamidă domnească din istoria națională.

Dramaturgul **Descăpăținării**, în scene rezezi, într-un stil cu aromă cronicărească, înfățișează admirabil portretul moral și politic al domnitorului. Din neam de răzeși, oștean în armata polonă, trecut prin dregătorii civile și militare în țară, Constantin Cantemir, cel „la voroavă... sănătos”, urcă în scaun la 73 de ani. Slujise sub opt domnii și este susținut, „socotind boierii că l-or purta precum le va fi voia lor” (Ion Neculce), fapt repede infirmat de tăria deciziilor sale militare și administrative. Complotul boieresc de răsturnare din 1691 venea la șase ani după ungerea în scaun și pernea dintr-o dublă nemulțumire: păstoria dura, în paguba marilor familii căftănite (erau ridicate în rangul „neamuri proaste”); apropierea domnului de „Liga sfântă” întârzie să se consfințească, el înclinând mai mult spre buna vecinătate cu Poarta.

Potrivit celor care au scris istoria domniei, acestea sânt pricinile animozității dintre partidele boierești și vodă Cantemir. În plus, trufia de mărle a lui Velicico Costin (în piesă e numit Velicico, precum în scrierea lui Cantemir!).

Complotul este urzit printre „păhare”, la petrecere, în ajunul Crăciunului din 1691. Uneltitorii își împart dregătoriile și hotărăsc răpunerea domnului la apropiata nuntă a fiicei lui Cantemir cu vlăstarul Costineștilor, Pătrașcu. Preful singelui domnesc era cerut de Velicico. Al Sever, relatând scena după spusa lui Dimitrie Cantemir, nu-l urmează pe acesta în afirmația că și Miron ar fi implicat în conjurație. Nevinovăția cărturarului e susținută de letopisețe. Dar atunci, în viltoarea faptelor, cine avea vreme să dramăziască vinile, știut fiind că Miron era caoul partidei filopolone, ostilă politicii oficiale? Să-l fi răpus pe Miron Costin inflexibilitatea gândirii sale politice?

Oricum, în contextul vremii, judecând fără părtinire „descăpăținarea” uneltitorilor avea temeii politic. Armata turcească la miazănoapte, în Camenița, tătarii la răsărit, în Bugeac, prinseseră Moldova în clește. „Liga sfântă” antiotomană era o iluzie, politica filopolonă — de neconceput. Istoriografia clasică a dat dreptate politicii prudente, de echilibru, a lui Constantin Cantemir.

În ceea ce privește conflictul deschis dintre voievod și Miron Costin, narațiunea scenică împacă informația letopiseșului neculcean cu scrierea lui D. Cantemir.

Dacă vodă a tăiat fără crutare capetele vindute lui de Ilie Țifescu, de Vasile Gavrilă și Apostol, dacă-l buzdugănește și apod îl dă gidelui pe Velicico, asupra lui Miron mina îi șovăie. Dramaturgul justifică aici observația lui Neculce că sufletul bătrânului hoșpodar mult s-a chinuit după răpunerea fără judecată a învătăului. Deși Dimitrie l-a numit pe Miron rîvnic de scaun domnesc, anele l-au scos din cauză. Ele au dezvăluit tragica dilemă a lui Constantin Cantemir (preluată și în piesă): să-l ierte pe fostul hatman, sau să asculte îndemmurile anturajului — hatmanul Lupu Bogdan, vistiernicul Iordache Ruset, comsul Ștefan Cerechez — strecurate cu perfidie, în numele unor rațiuni de stat: „Acum, de vreme c-ai omorît pe Velicico, trimite de prinde și pe frate-său, Miron logofătul, de-l omoară” (Ion Neculce). Altfel spus, să se stîmpească întreaga partidă ostilă gândirii politice cantemirene!

Ilustrînd și el o veche teză a dramaturgiei noastre istorice, numită poetic de A. Davila, prin eroul său, „chinurile unui domn român”, Al. Sever imaginează o scenă în care Cantemir încearcă să-și dejoace propriile planuri alcătuite potrivit îndemnului boieresc, nutrinđ gîndul nebuș că-l mai poate salva pe îndelung chinuitul Miron; plasa intrigilor căzuse însă peste victima care, astfel, i-a însîngerat domnia.

Florul tragic al remuscării, dar și gîndul că învățatul caș se hainise într-adevăr, dau măretie literară acestui portret volevodal. Surda cîință a celui care va cădea și el curînd din scaun este exprimată, ca o ironie a destinului istorice, sub pavăza ideli mironiene: „că nu omul e deasupra vremilor, ci vremile sînt asupra omului” (parafraza dramaturgului). Atîta complexitate sufletească — justificată de documente — la răzeșul ce nu știa decît să-și înflorească iscălitura volevodală trebuia valorificată literar. A făcut-o cu strălucire Al. Sever, reușind performanța de a găsi numitorul comun între o carte apologetică, aceea a lui Dimitrie Cantemir, și cronică. A redeschis un proces ce părea clamat, impunîndu-și adagiul tacitician „sine ira et studio”

Ionuț NICULESCU

REPERE Al Sever, **Descăpăținarea. Menajera**. Colecția „Rampa”, Ed. Eminescu”, 1979; Dimitrie Cantemir, **Viața lui Constantin vodă Cantemir**, traducere românească de N. Iorga, „Scrisul românesc”, „Craiova, f.a.; Ion Neculce, **Letopiseșul Țării Moldovei** (ed. Gabriel Strempele), Ed. „Minerva”, 1982; Enache Puiu, **Viața și opera lui Miron Costin**. Ed. Academiei, 1975; C. C. Giurescu, **Istoria românilor**, vol. III, partea I, Fundații, 1942.